

**GÜNÜMÜZ TÜRKİYE’İNDE ERMENİ GENÇİ OLMAK:
İSTANBUL’DAKİ ERMENİ LİSELERİ MEZUNU
GENÇLERİN KİMLİK ALGILARI, KİMLİK
KAYNAKLARI VE KİMLİK STRATEJİLERİ**

**BEING ARMENIAN YOUTH IN TODAY’S TURKEY:
THE IDENTITY PERCEPTIONS, RESOURCES AND
STRATEGIES OF ARMENIAN HIGH SCHOOLS’
GRADUATES IN ISTANBUL**

Hakan YÜCEL*

ABSTRACT

This article aims to contribute to youth studies field in Turkey through a case study conducted between 2016-2017 on Armenian high school graduates among 18-30 years old living in Istanbul’s neighbourhoods densely populated by Armenians. The article attempts to measure the influence of the school as socialization and cultural transmission context/space on the identity strategies of Armenian youth. The article also looks into the influence of family, church, communal relations, collective memories and traumas on the Armenian youth and questions their perception of being Armenian. Consequently, the article aims to understand a generation of Armenian youth who was not only born and raised in an era in which Armenian community was starting to open up, but also experienced traumatic events such as Hrant Dink’s assassination in 2007.

Keywords: Armenian, Youth, Identity Perception, Identity Strategies, Social Generation.

* Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü, hakanyucel1970@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5592-8162>.

* Makale Geliş Tarihi: 10.12.2018
Makale Kabul Tarihi: 03.05.2019

ÖZ

Bu makale 2016-2017 yıllarında, İstanbul'da Ermeni liselerinde eğitim görmüş 18-30 yaş aralığındaki gençlerle gerçekleştirilen bir saha araştırmasının verilerine dayanmaktadır. Günümüz Ermeni gençliğini anlamayı, böylece Türkiye'de gençlik çalışmaları literatürüne bir gayrimüslim azınlık grubu gençliği üzerine yapılmış saha çalışmasının verileriyle katkı sunmayı hedeflemektedir. Makalede, Ermeni liselerinden mezun olan ve Ermenilerin yoğun yaşadığı semtlerde yaşayan gençler hedeflenerek, öncelikle günümüz Ermeni gençlerinin kimlik stratejilerinde mekânın, bir sosyalleşme ve kültür aktarımı alanı olarak okulun etkisi ölçülmek istenmiştir. Bunların yansısı, aile ve kilisenin, gençlerin Ermeni kültürüyle bağlantısında rolü anlaşılmasına çalışılmış, kolektif hafıza ve toplumsal travmaların gençlerin kimlik algıları üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Böylece, Ermenilerin dışı açıldıkları dönemde doğup büyüyen hem de 2007 Hrant Dink suikastı gibi Ermeni topluluğunda travma etkisi yapan olayları da deneyimleyen toplumsal kuşağın kimliği anlaşılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni, Gençlik, Kimlik Algısı, Kimlik Stratejileri, Toplumsal Kuşak.

GİRİŞ

Bu makale, 2016-2017 yıllarında gerçekleştirilmiş bir saha araştırmasının ürünüdür¹. İstanbul'da yaşayan ve tümü Ermeni okullarında okumuş, Ermenilerin yoğun yaşadığı mahallelerde büyümüş olan 18-30 yaş arasındaki gençlerle yapılan görüşmelerden elde edilen verilerle günümüz Türkiye'sinde Ermeni genci olmayı tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Bu gençler, Ermeni aydınları öncülüğünde 1990lı yıllarda başlayan, Ermenilerin kimlikleriyle toplumdaki yerini almasını hedefleyen "kimliklenerek entegrasyon" adını verebileceğimiz bir dışı açılma sürecinin içinde yetiştiler. Çocukluklarından itibaren Ermeni sorununun kamuoyunda açıkça tartışıldığını

¹ Bu çalışma (Proje kodu: 15.104.001, Proje adı: Günümüz Ermeni Gençliği: İstanbul'daki Ermeni liseleri mezunu gençlerin kimlik stratejileri) Galatasaray Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Destekleme Fonu'nun katkısıyla gerçekleştirilmiştir. Finansal destek için Fon'a teşekkürlerimi sunarım.

gördüler. Ancak, aynı gençler, 2007 Hrant Dink ve 2011 Er Sevag Balıkcı cinayetine, medya ve sosyal medyada Ermeni karşıtı nefret söylemine şahit oldular. Dolayısıyla bu gençler kendileri için hem fırsat hem de kaygı unsurları içeren bir dönemin kuşağını oluşturmaktalar.

Günümüzün Ermeni gençleri Türkiye toplumuna entegre olmuş bireyler olarak yaşamaktalar. Öte yandan, aynı gençler, artık sayıları on binlerle ifade edilen, kilise-okul-mahalle içinde sosyalleşen, cemaat özelliği gösteren Ermeni azınlığı içinde yer alan bir kuşak oluşturmaktalar. Başka bir deyişle, Ermeni gençleri, kimlik hareketlerinin yaygınlaştığı günümüz Türkiye'sinde geniş toplum ile cemaat arasında kimliklerini oluşturmaktalar. Bu bağlamda makale, kimlik-kuşak-mekân odaklı bir kavramsal bölümün ardından; saha verilerinden hareketle, Ermeni gençlerinin okul, mahalle, aile ve Kiliseyle ilişkilerini, Ermenilik algılarını, kolektif hafızayla ilişkilerini, bir toplumsal kuşak oluşturma konusundaki görüşlerini aktarıp tartışmaktadır.

Bu makalenin esasını oluşturan saha araştırmasının temel sorularının kavramsal çerçevesini; kimlik, kimlik stratejisi, kolektif hafıza, gençlik ve toplumsal kuşak, mekân ve kimlik ilişkileri oluşturmaktadır. Dolayısıyla saha araştırmaları verilerini değerlendiren bölümlerden önce bu kavramlar tanımlanacak ve tartışılacaktır.

Kimlik, Kimlik Stratejisi ve Kolektif Hafıza

Kimlik sabit değildir, dinamiktir (Taboada-Leonetti, 1990: 44). Kimlik etkileşimlerle oluşur, süreç içinde ve etkileşimlerle dönüşür. Kimlik, grubun ya da kişinin kendini tanımladığı kimlikle ötekilerin tanımladığı kimlik arasındaki çatışma-uzlaşma ilişkisiyle, ilişkiselleme değerlendirilmelidir (Muchielli, 2003:12). Stuart Hall kimliğin basit ve şeffaf olmadığını, hep devam eden hiçbir zaman tam olarak tamamlanmayan bir "üretim" olduğunu ve bu durumun "kültürel kimliğin" otantikliği iddiasını sorunsallaştırdığını belirtmektedir (Hall, 1998: 222). Yine Hall'a göre, sosyolojik tasavvurda kimlik "içeri" ile dışarı", kişisel/özel ve kamusal dünyalar arasındaki uçurumu birleştiren köprüdür. Ancak önceden birleşik ve dengede bir kimliğe sahip olan özne, gittikçe parçalanmaktadır. Özne, tek parçalı değil çoklu parçalı, bazen birbiriyle çelişen ya da kararsız, kimliklerden oluşmaktadır. Sayesinde kendimizi kültürel kimliklerimize yansıttığımız özdeşleşme süreci de daha açık uçlu bir hal almaktadır (Hall, 2006: 275-277).

Dolayısıyla kimliği etkileşime açık, dinamik bir süreç içinde değerlendirmek gerekir. Kimliği ötekilere tanıtip varsa olumsuz önyargıların etkisinden kurtarıp algılarını olumlu yönde değiştirmeyi ve kimliği (ona kaynaklık eden kültürüyle birlikte) koruyarak grubu topluma entegre etmeyi hedefleyen bireysel ve kolektif

çabalar olan kimlik stratejileri (Marti, 2008: 56-59), bu dinamik sürecin parçasıdır. Kimlik stratejilerinde üç unsur gereklidir; toplumsal aktörler, onların müdahil oldukları sorunlar ve yine aktörlerin hedefleri (Camilleri, 1990: 49). Bu anlamda üç kimlik stratejisinden söz edilebilir:

-Asimilasyon stratejisi: burada hedef olabildiği kadar ulusal ölçekte geçerli olan (kimliğe) benzemektir. Bu strateji; kültürel konformizme, kimlik kaybına, uyum için fiziksel görüntünün değiştirilmesine kadar gidebilir. Uç noktada, ait olunan toplulukla bağların kopartılmasına kadar gidebilir.

-Farklılığın değerlendirilmesi stratejisi: buradaki hedef bir önceki stratejinin tam zıttıdır. Amaç, köken kimlikle ve kültürle olan bağın muhafaza edilmesidir. Bu tepki, bazı örneklerde kişi ya da grubun kendi grup kimliğini idealleştirmesine kadar gidebilir.

-Ara stratejiler: Burada da önceki iki stratejinin arasında bir strateji geliştirme söz konusudur. Bu stratejide, kimlik grupları arasında benzerlikler aranır ancak bu süreçte farklılıklar bırakılmaz, inkâr edilmez (Camilleri, 1990: 49).

Farklı kültürel kimlik gruplarının sürdürdükleri entegrasyon hedefi hem kendilerini korumak hem de bir arada yaşamak istemelerinden kaynaklanmaktadır (Bilgin, 1998: 143). Bu anlamda, hafıza stratejileriyle kimlik stratejileri birleşmektedir. 1990larda başlayan dışa açılma sürecinde, Türkiye Ermenilerinin temel stratejisi hem asimile olmayı hem de içe kapanmayı dışlayan, kimlik grupları arasında benzerlikleri de farklılıkları da birlikte vurgulayan bir strateji idi. Literatürde “ara stratejiler” (Camilleri, 1990: 49) kapsamında değerlendirilebileceğimiz bu stratejiyi “kimliklenerek entegrasyon” olarak da tanımlayabiliriz.

“Kimlik stratejileri” kavramı, bize, aynı zamanda toplumsal aktörün manevra yapabileceği bir hareket alanına sahip olduğunu da anlatmaktadır. Birey ya da topluluk, toplumsal aktör olarak, durumunu değerlendirip, stratejik tutumlarla kimlik kaynaklarını kullanır (Cucho, 2001: 111). Kimlik stratejileri, seçmeci bir anlayışla unutmaya/hatırlamaya dayanan bir toplumsal hafızadan beslenip onu yeniden üretir. Geçmişin trajedileri, yeni olaylarla tazelenir. Candau’ya göre trajedilerin mirası, güçlü bir hafıza oluşturarak kimlik kaynağı oluşturur (Candau, 1998: 147). Hafıza, aynı zamanda topluluk mensupları arasındaki farkları da azaltıp dayanışmayı arttırmaktadır (Candau, 1998: 9).

Gençlik ve Toplumsal Kuşak

Gençlik kimliği de kimliğin kendisi gibi toplumsal ilişkiler içinde somutlaşmaktadır; gençlik biyolojik değil toplumsal bir kimliktir. “Gençlik” ve

gençlikle ilgili yaş aralıkları toplumsal grupları arasında oluşturulan yaşlı (yetişkin)/genç bölünmeleri toplumsal gruplar arasında çatışma/uzlaşma sonucu belirlenir. Bu süreç, 1970li yıllardan itibaren Batı dünyasından başlayarak daha da karmaşık bir hal almış, yetişkinliğe geçişi ve gençliği daha önemli bir toplumsal sorun haline getirmiştir (Chevalier, 2018: 3-4).

Yaşadığımız yüzyılda “gençlik uzamıştır”; Batı ülkelerinde 20. Yüzyılın son çeyreğinde başlayan bu süreç (Anatrella, 2003: 37-47) 2000li yıllarda Türkiye’de de önemli bir toplumsal olgu haline gelmiştir (Fırat, 2013: 26-53). Yükseköğrenimin yaygınlaşması, kentleşme, iş yaşamına giriş yaşının ilerlemesi gibi nedenlerin etkisiyle gençlik yaş dilimi uzamaktadır. Dolayısıyla gençliğin hem kapsadığı süre hem de (eğitilmiş gençler kastedildiğinde) demografik ağırlığı artmaktadır.

Bugün artık oldukça heterojen ve kapsamı geniş bir toplumsal kategori olan gençlik, bir yandan 19. yüzyıldan beri süregelen bir şekilde “ülkenin geleceği” olarak tanımlanırken, diğer yandan “tehlike” olarak değerlendirilebilmektedir (Lüküslü, 2008). Bu makalede ise “kaynak olarak gençlik” (jeunesse ressource) yaklaşımı benimsenmektedir. Gençleri “kaynak” olarak değerlendirme yaklaşımı, onun iç mekanizmalarını, sorunlarını çözme pratiklerini ciddiye alma, söylemlerini, pratiklerini öne çıkarma çabasının ifadesidir. (Vulbeau, 2001: 13-14).

Günümüz Ermeni gençliğini anlamamızda diğer önemli bir kavram da “kuşak”tır. Kuşak olgusuna 3 farklı yaklaşım söz konusudur; 1) aynı zamanda doğanlar 2) bir çiftin çocuklarının oluşturduğu “yeni kuşak” 3) aynı zaman diliminde yer alan ve yaşadıkları deneyimlerin ortak toplumsal ve kültürel referanslar sağladığı kişiler... (Amyot, 2016: 7-8). Ancak, literatürde egemen olan anlayış, “toplumsal kuşak” olarak da nitelendirebileceğimiz bu sonuncu anlayıştır.

Karl Mannheim, kuşak kavramını ve “toplumsal kuşak”ı ele alan bugün bir klasik olarak değerlendirilen metninde bir kuşağın oluşması için somut bir bağ oluşmasının, aynı tarihsel-toplumsal birliğin ortak kaderine katılımın gerektiğini belirtir (Mannheim, 1990: 58-69). Bir başka deyişle, kuşağı, düşünceleri, duyguları ve yaşam tarzları benzeşen ve unsurları oldukları toplumu etkileyen, büyük olaylara benzer tepkiler veren ortak fiziksel, entelektüel ve ahlaki koşullarda yaşayan insanlar topluluğu, yaş grubu olarak ele alabiliriz (Favre, 1989: 285).

Günümüz Ermeni Gençliğini, Jean-Claude Lagrée’nin “yeni toplumsal kuşak” kavramıyla da açıklamamız mümkündür. Lagrée “yeni toplumsal kuşak” kavramını şöyle tanımlar: “Aynı zamanda yaşamının, benzer toplumsal deneyimlerle sınanmanın, benzer bir toplumsallaşma sürecini yaşamının, hatta

aynı kolektif kimliğe başvurmanın birbirine yaklaştırdığı bireyler topluluğu” (Lagrée, 1991). Bu kolektif kimlik aynı mekânı paylaşma, aynı travmayı yaşama üzerine kuruludur. Bu bağlamda kuşağı tanımlarken algıların ve yaşanmışlıkların belirleyici olduğunu belirtmek gerekiyor. (Amyot, 2016: 8) Bu nedenle eşzamanlı olarak farklı toplumsal kesimlerden gençlerin farklı kuşaklar oluşturabilmeleri mümkündür. Bu bakımdan, 2007 Hrant Dink suikastının Ermeni Gençleri örneğinde bir 2007 kuşağı oluşturduğundan söz edebiliriz. “19 Ocak 2007 Kuşağı” tanımlamasıyla Derya Fırat, Ermeniler arasında ilk kez sosyal medya aracılığıyla bir araya gelen eşzamanlı olarak evrensel değerlere ve Ermeniliğe vurgu yapan bir politik kuşağın oluştuğunu belirtmektedir (Fırat vd. 2017: 159).

Kimlik Kaynağı Olarak Mekân ve Mahalle

Guy di Méo'ya göre (2002) kimlik; bireyden mekâna bir sürekliliğe bağlıdır. Di Méo, toplumsal-mekânsal olarak nitelendirdiği toplumsal kimliklerin oluşumunda; mekânsal ilişkinin güçlendirici hatta oluşturucu bir rol oynaması üzerinde durmaktadır. Mekân, tanım olarak toplumsaldır; ancak toplumların kuruluşunda önemli rol oynayan fizikî dünya olmadan oluşamaz (Poche, 2000).

Alain Tarrus' un mekânsallık tanımını bu bağlamda çıkış noktası olarak alabiliriz: “Mekân, bir topluluğun, bir cemaatin ya da üyelerinin yaşadığı halk arasında kendisini 'biz' olarak tanımladığı ve yaşadığı alanda biraradallığın tarihsel bilincine vardığı her tür ortaklığın; bir şekle ve toplumsal görünürlüğe kavuştuğu, bir isme sahip yapıdır” (Tarrus, 2000). Ele aldığımız grup için mahalle/semt örneğinde mekân bir “temsil mekânı” olarak ortaya çıkmaktadır; gündelik yaşam içinde sembollerle kurulmuş mekandır (Avar, 2009: 13).

İnsanın mekâna bağlılıkları apartmandan ülkeye kadar çeşitli ölçeklerde mekanlar üzerinden incelenmişse de literatürde “yere bağlılıkla” ilgili yapılan araştırmaların çoğunluğu orta ölçekli bir mekân olan mahalleyi ele almaktadır (Güregenli vd., 2014: 74-76). Kimlik kaynağı olarak öne çıkan mahalle azınlıklar söz konusu olduğunda daha da fazla önem kazanabilmektedir. Toplumsallaşmış mekân olarak mahalle olgusu ve değişen yapısı kent sosyolojisi literatüründe özellikle tarihsel bağlamda özellikle etnisite-mekân bağlamında geniş olarak ele alınmış bir konudur². Bu nedenle günümüz Ermeni gençliğini mekân-kimlik ilişkisi bağlamında tartışmada “mahalle” özel bir önem taşımaktadır.

² Bu konuda özellikle bkz Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, 2008.

Yöntem Üzerine

Saha araştırması kapsamında 18 ile 30 yaş arasındaki Ermeni gençlerle yüz yüze görüşüldü, görüşmelerde ses kaydı alındı. Bu çalışmada, kişilerin grubu temsili açısından çeşitliliği önemliydi. Üniversite öğrencisi ve mezunu olanların yanısıra yüksek öğrenim görmemiş olanları, farklı sektörlerde çalışan gençler çalışmaya dahil edildi. Görüşmecilerin anonimliğini korumak için isimleri değiştirildi, mezun oldukları lisenin, eğitim gördükleri ya da mezunu oldukları üniversitenin adı verilmedi. Görüşmecilerin cinsiyet ve meslek bilgileri ise korundu. Dolayısıyla araştırma örnekleme heterojendir. Görüşmecilerin ilk ve ortaöğrenimlerini Ermeni okullarında yapmış, Ermenilerin yoğun yaşadıkları yerlerde yaşamış ve halen yaşıyor olanlardan seçilmesinin nedeni ise mekân ve eğitim kurumlarının gençler üzerinde etkisini ölçebilmektir.

Saha araştırmasında, kimlik araştırmaları için gerekli olan özneliliğin ortaya çıkarılması ve kimlik hakkındaki kavramların farklı yorumlamalarının tespiti için gerekli olduğu düşünülen “niteliksel yöntem” kullanıldı. Saha araştırması kullanılan niteliksel yöntem, belli temaları görüşmecilerle tartışmayı içeren derinlemesine görüşmelere dayanmaktadır. Derinlemesine görüşme yöntemi, söylemin oluşumunun toplumsal koşullarına odaklanan bir yöntemdir (Lebaron, 2014: 42). Bu yöntem, sahadaki söylemi inşa etmemizi sağlar. Çoğu kez düşünülenin aksine, görüşme yoluyla elde edilen söylemler, sorulan soruyla oluşturulmaz, süreç içinde yaşanan deneyimin sonucu olarak ortaya çıkar (Blanchet ve Gotman, 1992: 40).

Her saha araştırması zaman harcamayı gerektirir. Görüşmecilerin güvenini kazanmak ve sosyolojik açıdan sağlam sonuçlara ulaşmak için bu gereklidir (Kokoreff, 2003: 46). Kimlik gibi hassas bir konuda ve gayrimüslim azınlıklar örneğinde kırılğan kimlik grupları üzerine saha araştırması yapmak, başka bir deyişle “zor saha çalışmak”³ bu çabayı özellikle zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, saha çalışması için ayrılan sürenin önemli bir bölümü uygun görüşmecileri bulmak ve onlara projeyi tanıtip güvenlerini sağlamak için kullanılmıştır. Özellikle gençlerle yapılan saha araştırmalarında, araştırmacı, “psikolog”, “eğitimci” hatta bir nevi “polis” olarak görülebilir. Bu nedenle, araştırma ayrıntılı şekilde açıklamak ve güven ilişkisi kurmak, amacın yargılamak olmadığını belirtmek son derece önemlidir (Amsellem-Mainguy ve Vuattoux, 2018: 91). Çalışmada buna özellikle dikkat edilmiştir.

³ Türkiye örneğinde kimlik dışı bir aktör olarak bir azınlık kimliği, azınlık kimliği hareketi çalışmanın neden olduğu “zor saha” deneyimi hakkında özellikle bkz. Elise Massicard, “Etre pris dans le mouvement. Savoir et engagement sur le terrain. Partie 1”, *Cultures & Conflits*, n°47 3/2002, s. 117-143.

Toplamda 30 Ermeni gençle görüşme yapıldı. Saha araştırmasında ele alınan ve tartışılan, aynı zamanda metnin bölümlerini de oluşturan temel konular; gençlerin Ermenilik algıları, kimlik kurumları olan aile okul ve kiliseyle ilişkileri, mekanla kurdukları ilişkileri ve kuşak algılarıdır. Görüşmeciler, farklı Ermeni liseleri mezunlarından seçilmiş, tüm liseler eşit oranda temsil edilmiştir. Ayrıca kadın-erkek dengesi ve farklı mahallelerin temsili de sağlanmıştır. Görüşme verilerinden elde edilen genel tespitler, metin içinde sentezlenerek ve özetlenerek aktarılmış, somutlaştırıcı örnekler olarak görüşmelerden alıntılar yapılmıştır. Dolayısıyla, tekil alıntılar ya genel söylemi ya da öne çıkan söylemlerden birini yansıtmaktadır; böyle okunmalıdır.

1. ERMENİLİĞİ TANIMLAMAK... ERMENİLİĞİ YAŞAMAK...

Gençlerin Ermeniliği nasıl tanımladıklarını ele almadan önce, tarihsel bağlamı anlamak için, Ermeni toplumunun Cumhuriyet dönemi boyunca devlet ve geniş toplumla ilişkilerini ve süreç içinde geliştirilen kimlik stratejilerini ele almak gerekmektedir. Ulus inşa sürecinde, “asimile edilebilir” (Müslüman unsurlar) ve “asimile edilmesi mümkün olmayan” (Gayrimüslim unsurlar) olarak toplumun iki gruba ayrılması söz konusu olmuştur. Bu süreçte bürokrasiden, siyasetten genel olarak dışlanan Ermeniler, 1990’lı yıllara kadar süren “içe kapanma” stratejisi geliştirdiler. Kimliklerin geri dönüşünün Türkiye’de yaygın olarak tartışıldığı 1990’lı yıllardan itibaren ise kimlikleriyle var olarak ulusun etkin unsurları olma çabasına giriştiler.

Cumhuriyetin başlangıcında Türk vatandaşlığı, pratikte, “Türklük: Türk dili, Türk kültürü, ‘Müslüman kökenli olmak’” üzerinden kurulmuştur. Örneğin 1926 yılında çıkıp 1965’e kadar yürürlükte kalan 788 sayılı Memur Kanununun 4. Maddesi⁴ memur olabilmeyi “Türk olma” şartına bağladı ve kamu hizmetleri gayrimüslimlere kapanmış olmakla kalmadı, o dönemde memur olan gayrimüslimlerin de işlerine son verildi. Ancak, 1965’de çıkarılan 657. Sayılı kanunla memur olabilmek için “Türk Vatandaşlığı”nı yeterli sayıldı (Yeğen, 2006: 27). Oysa Osmanlı İmparatorluğu devlet bürokrasisinde, özellikle 1856 Islahat Fermanı sonrasında, genel olarak gayrimüslimler özelde Ermeniler geniş ölçüde bürokraside yer almışlardı (Kırmızı, 2002: 301-303).

Ermeniler, Cumhuriyete 1915’teki Tehcirin (De Waal, T. 2015) neden olduğu büyük travmayla girdiler. Melissa Bilal’e göre “Anavatanları olan Anadolu’yu terk etmemiş olmak Türkiye Ermenilerinin kimliklerinin en önemli bileşenlerinden biridir. Ancak bu topraklardaki iktidar ilişkileri Türkiye’de

⁴https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400788.pdf.

yaşayan birçok farklı etnik ve dini grup gibi Ermenilerin de kimi zaman kendilerini 'evlerinde' hissetmemelerine sebep olmuştur" (Bilal, 2005: 122-125).

Tehcirin yanısıra Cumhuriyetin ilk on yıllarındaki bazı azınlık karşıtı uygulamalar da, Türkiye Ermenilerini, diğer tüm gayrimüslim azınlıklar gibi, toplumda görünmez olmaya itti (Melkonyan, 2012: 19-28). Bu nedenle, 1990'lı yıllara kadar cemaat seçkinleri ve aydınları bazı istisnalar dışında (Melkonyan, 2012: 28-30) siyasi faaliyetlerden uzak durdular. 1965'de 1915 Ermeni Tehcirinin 50. Yıldönümü dolayısıyla küresel ölçekte ilk kez gündeme geldiği ve Ermenilerin görünür olduğu yıldır. Bu görünürlükten duyulan tedirginlik, Ermeni Patriğini şu açıklamayı yapmaya itmişti: "Ölüleri anmak bütün insanların hakkı ve görevidir. Ancak saygı gösterileri milletlerin kalplerinde husumet tohumlarının ekilip filizlenmesine imkân ve vesile vermemelidir. Türkiye Cumhuriyeti devrinde yaşamış ve Atatürk ilkeleri ile büyümüş olan Türkiye'deki Ermeni topluluğu, geçen kırk yıl içinde samimi, yapıcı ve sadık vatandaşlar olduklarını daima ispat etmiştir. Bu sebeple bu memleketin menfaatlerine aykırı herhangi bir hareketi de asla tasvip etmeyecektir" (Korucu ve Nalcı, 2014: 23). 1970'ler ve 1980'lerde de ASALA terör örgütü Türk diplomatlarını öldürürken Türkiye'de Ermeni olmak oldukça zorlaştı. Bu yıllarda basında yinelenen Ermeni karşıtı söylem, içe kapanmanın çare olmadığını göstererek, 1990'larda dışa açılımı gerektiren bir etken oldu. Öte yandan, 1980'lerden bu yana, Türkiye'yi şekillendiren derin toplumsal ve ekonomik değişiklikler azınlıklar üzerinde de etkili oldu. Türkiye'nin demokratik konsolidasyon ve özgürleşmesine yönelik adımlar gayrimüslimlerin haklarında da bazı gelişmelere yol açtı. Avrupa Birliği adaylığının da bunda katkısı oldu (Grigoriadis, 2016: 372-373).

"Yeni Toplumsal Hareketlerin" de Ermeniler üzerinde belli etkilerinden söz edilebilir. 1980'li yılların ikinci yarısında başlayıp 1990'lı yıllarda gelişen "Yeni Toplumsal Hareketler" bağlamında İslami hareket, feminist hareketin dışında "Müslüman azınlıkların" kimlik hareketleri de söz konusudur (Şimşek, 2004: 111-139). Kimliksel tanınma temelli bu hareketler, Ermenileri de kimlik üzerine tartışmaya ve taleplerde bulunmaya sevketti.

Denys Cuche'ün "kimlik stratejisi" kavramının, bu dönemde Ermeni seçkinlerinin öncülüğünde gelişen yeni kimlik hareketlerini anlamada açıklayıcı olduğunu düşünüyoruz. Cuche'e göre, kimlik stratejileri kavramı, toplumsal aktörün manevra yapabileceği bir hareket alanına sahip olduğunu anlatır. Daha önce belirtildiği gibi kimliklenerek toplumla bütünleşme kapsamında, toplumsal aktör, içinde bulunduğu durumu değerlendirerek, kimliksel kaynaklarını kullanır (Cuche, 2001: 111). Bu konuda, *Nor Zartonk* Ermeni gençlik örgütlenmesinin 2007 tarihli Ermeni toplumu üzerine bir araştırma olan "Türkiye'de Azınlık Olmak" anketinin sonuçları hem farklılığı koruma hem çoğunlukla ilişkilenemeyi içeren

“ara strateji”yi somutlaştırmaktadır: “Kimliğinizi nasıl tanımlıyorsunuz?” sorusuna yanıt verenlerin % 57.3’ü Türkiyeli Ermeni, % 23,5’i Ermeni derken sadece % 2’si Türk demişti. Bu veriler, hem söz konusu kimlik grubunun entegrasyonunu ve hem de bu entegrasyonun Türklük değil Türkiyelilik üzerinden oluştuğunu göstermektedir.⁵ Ferhat Kentel, araştırmanın sonuçlarını şöyle yorumlar: “Ermeni cemaatinde Türkiye’nin kamusal alanında ‘yurttaş’ olarak varolmak ve bu yurttaşlığı ‘Ermeni’ olarak gerçekleştirmek üzere ‘interkültürel yurttaşlık’ biçimleniyor.”⁶

Türkiyeli olmaya yapılan vurgu, Türkiye’nin genel siyasal-toplumsal sorunlarının yoğun olarak ele alınması, kamusal figürler olan Ermeni aydınlarının ve Ermeni derneklerinin ülke sorunlarıyla ilgilenmesi, günümüz Ermeni kimliğini belirlemektedir. Hamit Bozarslan’a göre bu aydınlar, 1915 tabusunun kırılmasını sağladı. Bunun yanısıra Türkiye’nin toplumsal sorunlarına müdahil olarak Türkiye’nin entelektüel görünümünün yenilenmesine katkı bulundu (Bozarslan, 2018: 441-443). Türkiye’nin sorunları hakkında görüş belirten bu aydınlar öncülüğünde, kimlik grupları arasında benzerliklerin arandığı ama farklılıkların da inkâr edilmediği “ara strateji” oluşmaya başladı (Marti, 2008: 56-59).

Gençlerin Ermenilik algıları ve Ermeni kimliğini toplum içinde konumlandırmaları, kimliklenerek topluma entegrasyon olarak isimlendirebileceğimiz ara stratejinin uygulanmaya başlandığı süreçte yetişmiş olmanın verdiği özgüvenle biçimlenmektedir. Literatürde önemli bir çalışma olan *Türkiye’de Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurttaş* adlı eserde bu durum şöyle açıklanır: “Genç kuşaktan Ermeniler, Ermenice konuşma alışkanlıklarını büyük ölçüde yitirmiş kişilerden oluşuyor. Ancak gençlerin, yaşlılara göre, Türkiye toplumuyla daha fazla iç içe geçmelerine ve Ermeniceyi büyük oranda unutmuş olmalarına karşın Ermeniliğe daha fazla sahip çıkmalarını, 1990’ların ikinci yarısından itibaren yaşanan “normalleşmenin” sonucu olarak değerlendirebiliriz.” (Özdoğan vd., 2009: 455).

Birçok görüşmeci, Ermeniliği, ulusal kimlik-kültürel kimlik ve dinsel kimliğin bir arada bulunduğu bir kimlik olarak tanımladılar. Bu görüşmeciler, aileden, okuldan ve dinsel kurumlardan beslendiklerini ve böylece Ermeniliği yaşadıklarını belirttiler:

⁵ *Nor Zartonk* Ermeni gençlik örgütlenmesi tarafından 2007 yılında gerçekleştirilen söz konusu anketin sonuçlarını görmek için bkz. <http://www.norzartonk.org/files/anketsonuclari.pdf>. Ayrıca bkz. “Nor Zartonk ‘Türkiye’de Azınlık Olmak’ Anketi Değerlendirmesi”, 21 Eylül 2007. <http://www.norzartonk.org/nor-zartonk-turkiyede-azinlik-olmak-anketi-degerlendirmesi>.

⁶ Ferhat Kentel, “‘Türkiye’de Azınlık Olmak’ Araştırması ve ‘Kendi Üzerine Düşünmek’”, 18 Aralık 2007, <http://www.norzartonk.org/%E2%80%9Cturkiyede-azinlik-olmak%E2%80%9D-arastirmasi-ve-%E2%80%9Ckendi-uzerine-dusunmek%E2%80%9D/>

Ermenilik; ulusal kimlik, kültür kimliği ve din karışımıdır. Türkiye'de ilk önce Hıristiyanlık üzerinden; ardından da okula gidip, Ermenice öğrenmeye başladığımızda farklı olduğumuzu gördük. Din ile kültürün iç içe karışması ve o şekilde yaşamaya başlamamızla birlikte, eğer aileden de bir bilinç gelmediyse; okulda bilinçlendikçe, ulusal bir kimlik olduğunu anlamaya ve çözümlenmeye başladık. Ermenilik benim için okul arkadaşlarımla başlayan bir süreç. Onlarla görüştüğümde ya da okulun derneğine gittiğimde; Ermeniliği yaşıyorum. (Murat, 27, Muhasebeci)

Ancak, Ermeniliği tarihsel kökenlerinden kopmuş ama gündelik hayat ve meslek kültürü üzerinden yaşayan bir kimlik üzerinden tanımlandığı da sahada tespit edildi. Bu konuda “çok güzel meze ve dedikodu yaparız” diyen bir kuyumcu görüşmecinin Ermenilik tanımlaması şudur:

Ermenilik benim için kökensizlik demek. Benim için bir öneme sahip değil Ermeniliği tanımlamak. Ama yaşarken bundan gurur duyuyorum... Ermeni kültürünü tanımlayamam ama çok güzel meze ve dedikodu yaparız. Kuyumculuk; tarihten ve küçüklükten beri gelen bir şey. 10 yaşından beri yetiştirirler. Önceden çocukları bu mesleğe küçükken verirlerdi. Bizi yönlendirdiler. Ama keşke girmesiydik. Okusaydım keşke. Her şey kötü. Çarşıda Ermeniler işi bırakıyor, azaldılar. Kimse para kazanmıyor. Fabrikasyon olduğundan büyük firmalar kazanıyorlar. (Garen, 28, Kuyumcu)

Makale için gerçekleştirilen saha araştırmasının ilk sorusu, görüşmecilerin kendi Ermeni kimliği algılarını ve bu kimliği nasıl yaşadıklarını tanımlamalarıydı. Bu konuda dilin etkisi konusunda farklı fikirlerin olduğu tespit edildi. Aşağıdaki görüşme alıntısı dile verilen öneme bir örnektir:

Bir millet dili ile var olur. Benim babam 50 yaşında kursa gidiyor. İnsan kendini dili ile var eder. Anneannem dedem çat pat Ermenice ile tutunmaya çalışıp, isimleri Ermenice koymaya çalışmışlar. Dil bir şekilde hayata tutunma açısından önemli bir yer ediniyor. Ben kendi evimde çocuğumla Ermenice konuşmak isterim. Bir çocuk çıktığında benim öğrettiğimi dışarıda da görsün ve uygulasin isterim. Dilimi unutmamak istiyorum. (Sarin, 19, Öğrenci, Kadın)

Ancak, dil konusunda farklı düşünen görüşmeciler de vardı. Onlara göre dil, önemli olsa da kültür açısından olmazsa olmaz bir unsur değildir. Zaten günümüzde Ermeni dilinin konuşanların oranı ve konuşma oranı git gide azalmaktadır. Tüm Cumhuriyet dönemi boyunca tedricen bir gerileme sözkonusudur. Bir akademik çalışma için yapılan saha araştırmasında, Ermeniceyi Türkçeden daha iyi konuşanların oranının sadece %18’de kaldığı tespit edilmiştir. (Özdoğan vd., 2009: 309). Aşağıdaki görüşme bu anlayışa örnektir:

Dil kimliği oluşturan yapılardan bir tanesi ama Wiliam Saroyan⁷ tek kelime Ermenice bilmeden Ermeni kimliği ve kültürü üzerine çok büyük katkılarda bulundu. Bunu görmezden gelerek, Ermenice bilmeyen Ermeni değildir diyemeyiz. Dil olmazsa olmaz deme şansımız yok. (Alen, 25, Mühendis, Erkek)

Ermeni kimliğini “yaralı” bir kimlik olarak görenler ve tarihteki toplumsal travmaların etkisine atıf yapan birçok görüşmeci olduğu gibi Ermeniliği bir ayrıcalık olarak gören görüşmeciler de var. Her iki görüşü aktaran 3 görüşme alıntısı bu farklı algıları açıklamaktadır;

Ermeniler bu toprakların kadim halklarından biri ve diğerlerine göre daha kötü bir geçmişi var. Toplumda soykırım sürecinden sonra; soykırımın üzerine kapatmak için yaratılan “Ermeniler kötüdür” algısı hala devam ediyor. Bu algı, çok insan üzerinde tutmuş. (Arthur 20, öğrenci, erkek)

Ermenilik benim aslım. Benliğim; anadilim, yaşam stilim, kültürüm. Ermeniler, ilk Hıristiyan toplum olduğu için din ön plana çıkmış. Sonuçta din olarak başka bir dine mensup bir ülkede yaşadığımız için insanlar kültürden ziyade dine tutunmuşlar. Müslümanlaştırılmış Ermenileri kabul edip, etmemek ise benim hakkım değil, çünkü onlar zaten Ermeni. Öte yandan, onlar daha zor bir ortamdan geliyorlar. Aile büyüklere ben Türküm diye bastırırken, kendisinin Ermeniyim demesi bile büyük bir şey. Saygı duymak lazım. (Zare, 19, öğrenci)

Ermeniliği değişik bir cemiyet olarak tanımlıyorum. Hiçbir kısıtlama olmadan istediğim gibi yaşıyorum. Artılarım var. Dışarı çıktığım zaman bir ortamım kendime ait bir dilim var ve onu kullanabiliyorum. Kendimi dil olarak 1-0 önde görüyorum. Kiliseye gidince ve Ermenice konuşunca kendimi Ermeni hissediyorum. Ermenice bilmeyen Ermenileri, eli mahkûm Ermeni kabul ediyoruz ama bana sorarsan Ermenice bilmeyen bir Ermeni, “eksik bir Ermeni”dir. (Markarit, oyuncu, 26, Kadın)

Ermeniliği, doğrudan kültürel ürünler ve pratikler, aile ilişkileri üzerinden tanımlayan birçok görüşmeci var. Bu tanımlamalarda şarkılar, aileyle birlikte yapılan kültürel vd. faaliyetler öne çıkarılmaktadır. Bir “mahremiyet” hissiyle beraber gelişen kimliklenme süreci aktarılmaktadır. Bu yaklaşıma örnek olarak üç farklı görüşmeyi aktarmak isterim;

Kültüre sadece etnik olarak bakarsak milliyetçiliğe kayar ama kültür olarak tanımladığımızda daha verimli oluyor. Ailemde duyduğum dil ile beraber ilk başta çekingenlik ve korku oluştu. Şarkı dinlediğimde tüylerim diken diken oluyor ve yemeklerimizden etkileniyorum. Ermeniliği böyle yaşıyorum. (Nora, 25, Kadın)

Ermeni olmak hem içinde bulunduğum toplum hem evde konuşulan dil hem de her pazar günü gitmediğim zaman eksikliğini hissettiğim

⁷ 1908-1981 yılları arasında yaşamış Ermeni yazar.

kilisedir. Bunların hepsi birleştiği zaman Ermeni kimliğim oluşuyor. Kendini Ermeni hissedeni herkes Ermenidir. (Sonya, 22, öğrenci, Kadın)

Ben yalnız oturamam. Biz beraber, kalabalık, dostlarımızla birlikte olmaya ve evimizde bolluğun, bereketin ve misafirin olmasına alışmışız. Bilinçaltımıza yerleşmiş. Azınlık olduğumuz için hep birilerinin ihtiyacını hissetme durumu var. (Arek, 24, Turizmci, Erkek)

Ancak, mutfak ve belirli kültürel pratiklerle sınırlı bir Ermenilik algısından rahatsız olan ve bunu görüşmeler sırasında açıkça belirten birçok görüşmeci de oldu. Kendi deyimiyle “topik olmaya” karşı çıkan görüşmecinin sözleri, kamuoyunda bazı kültürel pratiklere indirgenmiş Ermeni kimliği algısından duyulan rahatsızlığı belirgin bir biçimde göstermektedir.

...Liseden sonra kimliğimle ilgili daha fazla bilinçlendiğimi, daha doğrusu alt yapının açığa çıktığını fark ettim. Mezun olup, ders olarak yükümlülük ortadan kalkınca; Ermenice edebiyattan, müzikten ne kadar keyif aldığımı fark ettim. Ermenice müzik yapıyorum, iki sene önce bir konser vermiştik. Aret Gıdır'ın bir karikatürü var ya, " Ben topik değilim". Bir gazeteci orada topik mevzusundan bahsetti. Biz, "Yalnızca topik değiliz" dedik. Gazeteye, "Siz topik olun ve bundan gurur duyun, gocunmayın" gibi bir şey yazdı. Biz topik olduğumuz zaman seviliyoruz galiba. (Lerna, 27, Solist/Oyuncu, Kadın)

Tam da burada, Melissa Bilal'in aynı konuya değinen “topikleştirmenin” aslında apolitikleştirici bir kimlik politikasına denk düştüğünü iddia eden sözlerini alıntılanak anlamlı olacaktır: “Kültürler arasındaki etkileşimin, çatışma ya da uyum ilişkilerinin görünmez olduğu, her bir kültürün tek tek diğerlerinden izole edilerek tanımlandığı ‘Anadolu’nun kaybolan renkleri’ söylemi içerisinde, kültürler apolitikleştirilerek ölü hücreler içine hapsedilmektedirler. Bu söylemin sunduğu seyirlik tablonun içerisinde, kültürlerin yaşayan şeyler olduğu gerçeği ve onları yaşatmaya çalışan insanların sorunları sürekli olarak gündem dışı kalmaktadır. Kültürler ‘Ermeni topiği’, ‘Grek müziği’ gibi tüketilebilir öğelere indirgenmekte, ‘tehlikeli’, ‘şüpheli’ görülen veya seyirlik olmayan öğelerse sürekli tablonun dışına itilmektedir. Temsiliyetin sınırları, farklılıklar hakkında konuşulabilirliğin kriterleri katı yasaklarla belirlenmiş, farklı kimliklerden insanlara ‘renkler’ söyleminin açtığı özne pozisyonunun dışında bir konuşma, kendini var edebilme alanı bırakılmamış olduğundan acılar, travmalar ve yaşanan kayıplar hiçbir zaman bu tablonun içinde yer almamaktadır” (Bilal, 2005: 124).

Kimliği ve kültürü hem asimilasyondan hem cemaatleşmekten kaçınarak korumak gerektiğini, “büyük toplum” la bağın kimliği ve kültürü koruyarak, iki farklı kültür kaynağını dengeleyerek sürdürmenin mümkün olduğunu belirtenler de oldu. Aşağıdaki alıntı en azından bazı Ermeni gençlerinin Ermeni olarak

kendilerini Türk toplumuna kabul ettirmek kadar, Ermeni kültürü ve kimliğinin taşıyıcısı olmayı sürdürmeyi de önemli gördüğüne işaret etmektedir.

Gençliğin yarattığı kültür yok. Gençler kültürümüze uzaklar. Asimile olma durumdan mı, yoksa dışarıyı açılmaktan mı kaynaklanıyor, bilmiyorum. Cemaat ne kadar dışarıya açılırsa, kendi kültüründen uzaklaşıyor. Oysa her iki kültürü bir arada sürdürebilmeli. Bu nesil yeni yeni dışarıya açıldığı için, bir taraftan kopup, diğer taraftan ise bağlanma çabası içine girdi. Hâlbuki iki taraftan da tutmak mümkün. Kendi öz bağını koparmadan, büyük toplumla bağını sağlayabilirsin. (Serdar, 24, öğrenci, erkek)

2. OKUL VE KİLİSE; ERMENİ KURUMLARI KARŞISINDA GENÇLER

Cumhuriyet sonrası sadece İstanbul'da varlığını sürdürebilen azınlık okulları, 1924-1931 arasında yapılan düzenlemelerden çok etkilendiler. Anadolu'da Ermeni okullarının faaliyetlerine son verilmişti. Bu durum, başka etkenlerin yanı sıra Anadolu Ermenilerinin özellikle 1953'de Surp Haç Tıbrevank Yatılı Okulu'nun açılmasıyla İstanbul'a göçünde önemli bir etken oldu (Suciyan, 2018: 78-79). İstanbul'da ise kültür derslerinin Türkçe okutulması zorunluluğu, ders programlarının devlet okullarıyla paralellik göstermesi gerekti, bazı okullar kapandı. 1938'de Ermenilerin İstanbul'da 34 ilkokulları, 1 ortaokulları 3 de liseleri kalmıştı. (Sakaoğlu, 2003: 221). Oysa 1914'de İstanbul'da 64 Ermeni okulu ve bu okullarda eğitim gören 25.000 öğrenci vardı (Melkonyan, 2012: 42). Ermeni okullarının sayısı 1972-1973 eğitim-öğretim yılında 32'ye, öğrenci sayısı 7366'ya düştü. 2009-2010 Eğitim-öğretim yılında ise geriye 16 okul ve 3029 öğrenci kalmıştı. 40 yıl içinde okulların ve öğrencilerin yarısı kayıp edildi (Melkonyan, 2012:43). Üstel de 2000-2001 eğitim-öğretim yılında 3711 olan öğrenci sayısının 2009-2010 eğitim-öğretim yılında 3029'a düştüğünü belirtmektedir (Özdoğan, vd., 2009: 309). Ermeni ilköğretim okullarının bazı ders kitaplarının Ermenceye yapılmış tercümelerinin Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basılarak okullara ücretsiz dağıtılması gibi bazı olumlu gelişmeler oldu. Ancak okullardaki çift başlı yönetim (müdür ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilen müdür başyardımcısı) çeşitli idari ve finansal zorluklar, kültür derslerinin Ermenice yapılamaması gibi sorunlar sürmektedir (Kaya, 2012: 11-12).

Saha araştırmasında, gençlerin, Ermeni okullarını, Ermeni kimlik ve kültürünü merkeze alarak, nasıl değerlendirdikleri soruldu. Görüşmecilerin bir kısmı okulların kimliklerini çok önemli ölçüde etkilediklerini ve bunu olumlu bulduklarını söylerken; bir kısmı ise okulun eksiklerinden, aile ile okulun birlikte çaba göstermesinin gerekliliğinden söz ettiler. Ermeni okulları, birçok Ermeni gencine göre, kimliğin korunması ve Ermeniler arasında dayanışmanın

güçlenmesine katkı sağlarken, dolaylı olarak Ermenilerin geniş toplumdaki yerini sağlamaktadır. Ermeni Okulu öğrencisi olmak toplumda dışlanmaya neden olabilmektedir. Yatılı okumuş olan bir gencin okulun bu ikili işlevi hakkındaki açıklamaları ilginçtir:

“...’okulunda 11 sene yatılı okudum. Oradaki arkadaşlarımın hepsinin annesini babasını tanıyorum. Okul benim için sıcak bir aile. Ufak yaşlarda ve ilkokulda kimliğimin oluşmasında daha fazla okul etkili oldu. Üzerine yatılı okul olduğu için daha fazla içine kapanıklık oluyor ve bir koza içinde hissetme durumu var. O tedbiri kıramıyorsun ve dışarı çıktığında ne olduğunu görüp; şaşırma durumu oluyor. Mezun olduğun okul bir Ermeni okulu olduğu için, dışarıda da sana karşı bir ön yargı var.” (Ara, 30, Reklamcı, Erkek)

Okulu, sadece Ermeni kültürünü öğrenme deneyimleme ve sosyalleşme ortamı olarak gören, kimliklenme sürecinde olumlu işlevleriyle değerlendiren hatta Ermeni kültürünü edinmenin yegâne olanağı olarak değerlendiren görüşmecilerimiz de var. Ancak, aşağıdaki örnekte göreceğimiz gibi, bu şekilde düşünenler dahi her zaman bu okulları çok başarılı, en azından bir görüşmecinin deyimiyle kalburüstü Anadolu liseleri ayarında görmemekteler. Lise sürecinde daha kaliteli eğitim alabilmek amacıyla Ermeni okullarından uzaklaşma eğilim genel olarak ağır basmakta, birçok veli Ermeni okullarını ancak sıradan devlet okullarına yeğ tutmaktadır:

“Okul sana kimlik kazandırıyor. Ana dilini ve Hıristiyanlığı yeniden okulda öğrenmeye başlıyorsun. Burada din vurgusu yapmamın sebebi, Türkiye’de Ermenilerin kilise çevresinde örgütlenmelerinden kaynaklanıyor. Ben de inançsız bir insan olmama rağmen, bu gerçeği yadsıyamam. Okulda Ermenice konuşmaya ve yeni arkadaşlarımızla top oynamaya başladık. Öğretmenler bizimle Türkçe dışında başka bir dille konuştu ve biz o dili öğrenmeye başladık. Ancak okul ulusal kimlik açısından; dil dışında bir şey kazandırmadı. Yegâne kültür dersi Ermenice Edebiyat ama o da çok yüzeysel işlenir. Şair, hayatı, pasajı... Bu kadar. Onun dışında Ermeni tarihi dersi yok. Yine de her Ermeni çocuğu mutlaka Ermeni okuluna gitmeli. Çocuklarını Ermeni okuluna göndermeyen aileleri anlamıyorum; eğer çok güçlü ve kalburüstü bir Anadolu lisesi kazanılmamışsa; çocuk Ermeni okuluna gitmeli...” (Burak, 27, Muhasebeci, Erkek)

Bunun yanı sıra, okulu, ancak aile ile birlikte hareket edebilirse Ermeni kültürü edinmeyi sağlayan bir kurum olarak gören çok sayıda görüşmecimiz de var. Bu hususta Semih, aile ile okulun birlikte çalışması gerektiğini, her şeyin okuldan beklenmemesi, aile-okul ilişkisinin güçlü olması gerektiğini belirtmektedir;

Kültür aktarımında, okullar bakımından bakarsak, okullar başarılı ama öğrenciler açısından bakarsak kimsenin verilen kültürü almaya niyeti yok. Öğrenciler gerekli özeni göstermiyorlar. Her şeyi okuldan

bekeleyemezsin. Okul ve aile koordineli çalışmalı. Hem aile hem okul olarak gençlerde merak uyandırmanız gerekiyor. Öğrencinin Ermeni kültürünü ve benliğini hissetmesi gerekiyor. Ben bilgiyi almalıyım, geçmişi ve kültürü öğrenmeliyim demeli. Okul ve ev kültürel aktarım anlamında tamamlayıcı. Ben İstanbul Ermeni kültürü ile yetiştim. Aile içi bağlarımız ve Ermeni kültürüne bağımız yüksektir. Kültüre olan bağım ailem sayesinde bu kadar yüksek. (Semih, 24, İnşaat mühendisi, Erkek)

Yukarıdaki örnekteki gibi aile-okul ilişkisinin önemine işaret eden birçok görüşmeci vardı. Ancak, Ermeni okullarının zaten aile ortamı, güven duygusu sağladığını belirtenler de oldu. Bir görüşmecinin sözleri bu algının iyi bir örneğidir:

Ermeni okulları için, kendi okulumdan örnek verirsem, daha bir aile ortamı var. Öğrenci sayısı az olduğundan daha samimi oluyor. Hayatımın en güzel dönemini orada yaşadım ve ben orada var oldum. Paylaşımı orada öğrendim. Her şeyi birlikte yapardık. Yemeklerimizi kendimiz götürürdük. Kimliğimde etkisi vardır. Okulda isimler Ermenice, etrafın Ermeni, oradaki insanlar da senin korkularını yaşamış. Dolayısıyla özgür olarak kimliğini oluşturuyorsun ve söylediğin bir şeyden dolayı tepki görmeyeceğini biliyorsun. (Lori, 25, Kadın, editör)

Ancak, aile ortamı bir yandan güvence olurken öte yandan yükseköğretim nedeniyle dışa açılmak gerektiğinde, farklı olanlarla birlikte olma deneyimi eksikliği uyum sağlamayı güçleştirebiliyor. Bir görüşmecimizin deyimıyla gençler deneyimsizlik nedeniyle “sudan çıkmış balığa” dönebiliyor:

Okulun avantajı; kimliğini oluşturabiliyorsun. Dezavantajı da sudan çıkmış balık hikâyesi... Farklı kültürlerin yaşandığı coğrafyadayız ama farklı kültürlerden ipucu edinemediğin ve toplumsal çevrede belli başlı yerlerde kümelenmediğin için; dışarı çıktığında da ister istemez şaşkınlıkla karşılaşıyorsun. Yabancılaşma sorunu ortaya çıkıyor ve yabancı olduğunu hissediyorsun. Karşında hiç karşılaşmadığın ve etkileşim içinde olmadığın bir kültür görüyorsun. Bir anda üniversite ve sonraki yaşantıda Ermeni olmayanlarla karşılaştığında bocalama yaşıyorsun. (Yervant, 27, Oyuncu, Erkek).

Görüşmecilerimiz arasında eğitim kurumlarının, kimliğin sürekliliği için çok önemli olduğunu, ilköğretimi Ermeni okullarında tamamlayıp lisede başka bir okula gitmenin dahi kopuşa neden olacağını belirtenler oldu:

İlkokulda Ermeni okuluna giden daha sonra ise başka liselere giden arkadaşlarımın dillerini kaybettiklerini ve asimilasyona uğradıklarını gördüm. Kapalı bir toplumda yetiştiğimiz için orada arkadaşlık kurmak ve sosyalleşmek daha kolay oluyor. Agos'un Ermeni gazetesi olduğunu bilmeyen Ermeni arkadaşlarım da oldu. (Arthur, 20, öğrenci)

Gençler arasında güçlü bir sekülerleşmenin, Ermeniliği din dışında (da) bir aidiyet olarak tanımlamanın, bu nedenle Müslümanlaş(tırıl)mış Ermenilerin de Ermeni olarak kabul edilmesi gerektiği fikrinin çok yaygın olduğunu gözlemlendi. Yine de dindar olmayanlar dahil tüm görüşmeciler Ermeni kültürü açısından Kilisenin okulla birlikte temel önemdeki kurumlardan olduğunu belirtmekte. Biri dindar olmayan öteki dindar iki görüşmecinin görüşleri bu duruma gayet bir açık bir şekilde açıklamaktadır:

Benim için kilisenin önemi çok yüksek. Kilise; yazları orada mangal yapmak demek. Ermenistan'da doğmuş bir Ermeni olsam belki kilise düşüncesini yapmak aklımdan geçmeyecekti ama burada eğer bir düşüncesini yaparsam yüksek ihtimalle kilisede olacak. Nüfus cüzdanında Ermeni değil Hıristiyan yazıyor. İster kabul et ister etme, bugün İstanbul Ermenileri ile ilgili bir sorun olduğunda insanlar Patrikhaneyi muhatap alıyor. Taban tabana zıt düşünsem de kimse bana gelip fikrimi sormuyor. (Toros, 30, Aşçı, Erkek)

“Ermeni kültürü kiliseyle iç içedir. Ermenilerin Hıristiyanlığı devlet olarak kabul eden ilk topluluk olmasının etkisi var.⁸ Ermeni kültüründe inancın ve kilisenin büyük etkisi var. Kilise beni olumlu anlamda etkiledi. Kilisede Ermenice bir yaşam var ve oraya gittiğimde Ermenice şeyler duyuyorum. Eskiden çok, şimdi az gidiyorum. Özel bir durum yok; vakitsizlik. İnançlı biriyim” (Lerna, 27, Solist/Oyuncu, Kadın).

Ermeni kimliği ile Kilisenin ilişkisinin çok güçlü olduğunu tespit etmekle beraber bunu eleştiren görüşmeciler de var. Bir görüşmecinin şu sözleri, Kiliseyi, Ermenilerin farklı kurumları ve genel olarak toplumsal ilişkileri üzerinde hegemonya kurmakla eleştirip sadece dinsel hizmet alanına çekilmesi gerektiğini belirten yaygın anlayışa iyi bir örnektir:

“Ermeni kimliği ile Kilise, Baba ile Oğul gibidir. Kiliseler direkt bir şeyler öğütlemese bile, kapalı bir yerden mesaj veriyorlar ve bu mesajı aileler alıyor. Kiliseler, liselerin mezunlar dernekleri iç içe yapılarıdır. Bence böyle olmamalı. Sonuçta kilise, manevi ve vicdani bir kurum. Okullar eğitim, sanat faaliyetleri; yönlendirme açısından faydalı olabilir. Dinin yönlendirmesini doğru bulmuyorum.” (Yervant, 27, Oyuncu, Erkek).

3. MEKÂN VE KİMLİK; ERMENİ MAHALLESİ VE GENÇLER

Saha araştırmasında gençlerin, mahalleyi önemli kimlik kaynağı olarak algıladıkları açıkça ortaya çıktı. Bilindiği üzere, kimlik kaynağı olarak mekân tartışmalarında da mahalle öne çıkmaktadır. Mahalle, hayatın kültür, değer, ritüel ve gelenek çerçevesinde örüldüğü bir ortam, bir yaşam alanıdır (Alver, 2010: 117). Galster (2001) mahalleleri niteleyen birtakım özellikleri gruplandırmıştır.

⁸ Ermeni kralı Surp Drtad M.S 301 yılında Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Ermeniler, Hıristiyanlığı resmi devlet dini olarak kabul eden ilk millettir.

Bunların arasında, mahalle sakinlerinin demografik özellikleri (yaş, etnik köken, toplumsal statü, aileyi oluşturan kişi sayısı vb.), sosyal etkileşim düzeyi (komşuluk ilişkileri, yerel aktivitelere katılım) ve duygusal özellikler (mekanla özdeşleşme, bölgenin veya yapıların tarihi anlamı) de yer almaktadır (Akt., Göregenli vd., 2014: 74). Mahalleler, sadece coğrafi açıdan belirli sınırlara sahip sabit mekanlar olarak algılanmamakta, kendi içlerinde ve bağlı oldukları kentlerle kurdukları sosyal etkileşimlere bağlı olarak, sakinlerinin yaşadıkları yere attettikleri anlamların ve mahalleler arasında farklılaşan yaşam biçimlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. (Göregenli vd., 2014: 74)

Bazı kaynaklara göre 19. Yüzyıldaki nüfusu 150.000 kişiyi bulan (akt. Melkonyan, 2012: 16) 1914'de Ermeni Patrikliğinin tahminlerine göre 161.000 kişiye ulaşan, 1914 Osmanlı nüfusu sayımına göreyse 84.093 kişi olan (Ter Minassian, 2005: 143), İstanbul Ermenileri için mahalle, geçmişte de önemli bir kimlik kaynağıydı. 19. yüzyıldan bugüne Ermeniler dağınık ama öbelenmiş olarak İstanbul'un Marmara kıyılarında, Boğaz kıyılarında özellikle Kuzguncuk, Ortaköy civarında ve Şişli bölgesinde çeşitli mahallelerde yaşadılar (Ter Minassian, 2005: 146-157).

Saha araştırmasında görüşmecilerin okul, kilise gibi mahalle ve komşuluk ilişkilerini de kimlik ve kültür için önemli unsurlar olarak gördükleri gözlemlendi. Gençler, mahalle baskısı, cemaatleşme, hakkında birtakım şikayetleri olsa da, kimliklerinin oluşmasında dayanışma ve toplumsallaşma mekanı olarak mahalle etkisinin önemine işaret ettiler. Bu bakımdan aşağıda aktaracağımız görüşme alıntısı kimlik-mekân ilişkisi bakımından önemlidir:

Doğduğumdan beri Kurtuluş'tayım. Kurtuluş'u seviyorum. Böyle yerler önemli. Kaybetmemiz lazım. Bir yeri kolay bırakıp gidilmez. Çünkü orayı kaybedersek, bir daha kolay kazanamayız. Sadece Müslümanların yaşadığı bir yerde yapamam. Psikolojim iyi olmaz. Ermenileri görüyorum ve motive oluyorum. (Yester, 20, Öğrenci, Kadın).

Ancak, mahalle algısının homojen mekândan çok kozmopolit mekân olarak öne çıktığını da belirtmek gerekir. Başka bir deyişle, Osmanlı dönemi İstanbul'unun toplumsal ortamını yansıtan kozmopolit mahallede yaşama arzusunun öne çıktığını da belirtmek gerekir. Ne homojen bir muhafazakâr mahallede yaşamak ne de kendi deyimiyle "modern" yerlerde yaşamak istemeyen görüşmecinin sözleri bu anlayışı yansıtmaktadır:

Biz Kurtuluş'a alıştık, başka yere gitmem. Ermeni ve Rumlar burada olduğu için kendimi çok rahat hissediyorum. Bağcılar'da yaşayamam çok fazla dindar ama modern olmasına rağmen Bağdat caddesinde de yaşayamam. Burası bana korunaklı bir yer olarak geliyor. Burada ben

kendimi rahat hissediyorum. Başka Ermenilerin olduğu yerde de yaşayamam. Kurtuluş'un yeri ayrı. (Garbis, 28, Kuyumcu, Erkek).

Aşağıdaki görüşme alıntısı ise bu kozmopolit mahalle algısının Müslüman ve Türkleri de kapsayan, öteki ile birlikte yaşanabilen, komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu yerlerde güven duygusunun yaşandığını göstermektedir. Bu bakımdan, Ermenilerin yoğun yaşadıkları mahallelerin farklı kimlik grupları arasında kültürel etkileşime açık mekanlar olduğunu belirten Yervant'ın sözleri, aslında arzulanın getto değil, kozmopolit mahalle olduğunu göstermektedir:

"Mahalle önemli. Güvende ve sanki bir kaleden içeri girmiş gibi hissettiriyor. Samatya'yı baz alalım. Samatya'nın alt ya da üst tarafına çıktığın zaman, karadan uzaklaşıyor hissi oluşuyor. Bunun nedeni öbek öbek kümelenmiş olmak. Bunun sırf Ermeni komşularla da alakası yok. Ermeni ve Türk komşularınızın orada sinerji yaratması daha önemli. Güvenli hissetme durumu. Oradaki Ermeni olmayan komşuyla, diğer yerdeki Ermeni olmayan komşu aynı değil; çünkü oradaki komşum beni tanıyor, ben de onu tanıyorum. Kültürlerimize aşinayız..." (Yervant, 27, Oyuncu, Erkek)

Ermeniler arasında mekânsal yakınlık arayışının hem kültürü ve kimliği asimilasyona karşı koruma hem de zaman zaman karşı koyamadıkları dışlanma sorununa çözüm arayışından kaynaklandığı söylenebilir. Birçok görüşmeçiye göre zorunluluklar Ermenilerin birarada yaşamasını gerektirmektedir:

"...Ermenilerin çoğunluk olduğu bir yerde yaşıyorum. Başka yerlerde yaşayan, İstanbul'da Ermenilerin az olduğu yerlerde yaşayan Ermenilerin yavaş yavaş asimile olduğunu ve Ermeni kimliğine sahip çıkmadıklarını görüyorum. Abimle ikimizin ismi de Ermenice. Biz oyundan ilk çıkartılan olurduk. Bir çıktık, iki çıktık, üç çıktık sonra bizim annemiz de bizi göndermemeye başladı. Sonra biz mahalledeki diğerlerinden koptuk ve 5-6 tane Ermeni genci toplanarak kendi topumuzu oynamaya başladık". (Artin, 21, Öğrenci, Erkek)

Yaşamının tercih edildiği mekanların, Ermeni okullarına, kiliselere yakınlığı, cemaat ilişkilerini kolaylaştırması yani işlevselliği de önemli bir husustur. Aşağıdaki görüşme alıntısı, bu işlevselliğin yaşanan mekânda azınlık kimliği ile kabul görme ile birlikte önemli etkenler olduğunu göstermektedir. Yıllardır gerçekleştirilen birçok anket çalışmasında "komşu olunmak istenmeyenler" içinde gayrimüslim grupların yüksek oranda yer alması, gayrimüslim olarak her yerde rahat yaşanamayacağını düşüncesinin gayrimüslimler arasında yaygın bir algı değil somut bir gerçeklik olduğunu göstermektedir.⁹

⁹ 2018 yılında sonuçları yayınlanan bir akademik araştırmanın bu konudaki sonuçları için http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-105789-hukumetten_memnunuz_farkliliklara_kapaliyiz.html

“Doğduğumdan beri Moda’dayım. Okullar bakımından belli yerlerde öbekleşme var. Moda’da Ermeni İlkokulu var ve ondan burada oturuyorum. Ermeni ortamından biraz uzaklaştım ama yakın çevrede Ermeni arkadaşlarımın olması kopmamamı sağlıyor. Azınlık olduğunda her yerde barınamazsın. Kabul etmezler, sindirmezler. Burası çok açık, hümanist insanlarla dolu bir yer olduğu için; burada istediğim gibi giyiniyorum, kiliseye gidebiliyorum. Kiliseye gittiğimde insanların bana taş atmayacağını biliyorum.” (Lori, 25, Editör, Kadın)

Bu koşullarda Ermeni okullarında okuyup, Ermenilerin yoğun yaşadığı mahallelerde büyüüp sonrasında başka hiçbir Ermeninin olmadığı ortamlarda bulunmak görüşmecilerimiz için başlarda zor olsa da başarıyla tamamlanan bir adaptasyon sürecini geçirmeyi gerektirmiş. Bu süreç, imkanlar ölçüsünde, dengelenmeye çalışılarak yaşanmaktadır. Aşağıdaki görüşme alıntısı buna rağmen “tek Ermeni” olunan ortamda tedirginlik yaşanabileceğini göstermektedir:

“İlkokul, ortaokul ve liseyi Ermeni okullarında okumak içe kapanmaya sebep oluyor. Farklı üniversitelerde okuyan arkadaşlarımdan da bunu duydum. Üniversitede kendi liseden birisi varsa onunla takılıyorum. Ben bu insanın annesini, babasını her şeyini biliyorum. Üniversitedeki arkadaşlarımı ise sadece 4 senedir tanıyorum. Anaokula başlarken, annem bana etrafımda bulunan çocukların kim olduğunu, ailesini, hepsini anlattı. Çocukluk arkadaşlarımın hepsi Ermeni. Dershaneye de sınıf olarak toplu gittik. Üniversitede ise doğal bir yolla kaynaştık. Üniversite hazırlık sınıfının ilk günü sınıfta hiç Ermeni yok diye çok gerildim. Hoca yoklama aldı. Büşra, Ayşe, Ahmet... Hepsi normal. Sonra bana sıra geldi. Adımı sordular, sonra ben kendimi anlattım. Böylece yakınlaştık.” (Sonya, 22, Öğrenci, Kadın)

Bu uyum sürecinde görüşmeciler, kendileri hakkında bilgisiz akranlarını bilgilendirme ve hatta yabancı değil vatandaş olduklarını göstermek zorunda kaldıklarını ve zaman zaman Türkiye’nin başka ülkelerle olan ilişkilerinden olumsuz anlamda etkilendiklerini de aktardılar. Geçmiş kuşakların da yaşadıkları bu sorunlar karşısında bu yeni kuşağın eskilerden farkı, açıkça tepki vermeleridir:

“Üniversiteye başladım. Sudan çıkmış balıktım. Kendime gerçek dünyaya hoş geldin dedim. Sen yalnızsın, senin arkadaşların yok, seni anlayacak biri yok. Nasıl olacağını bilmiyorsun. Bugünkü Cumhurbaşkanı, ben üniversite 2’nci sınıftayken, Obama’nın “kaçak Türkleri yollayacağım” demesine karşılık, “ben de kaçak Ermenileri yollarım” demişti. O demeç verildiğinde; bir arkadaş bana pis bir sırtıyla “Senin Türk pasaportun var mı” dedi? Sen ne diyorsun dedim. Çıkarttım kimliğimi gösterdim. Şişli’de doğduğumu görünce şaşırıldı. Ben de sen ilk önce tarihini araştır, Ermeni kim onu öğren, sonra konuşalım dedim.” (Avedis, 25, Öğretmen, Erkek)

Gençler tarafından okul ve ailenin korumacı yönleri olumlu ya da en azından anlaşılır bulunsa da bundan rahatsızlık duyulması da söz konusu. Okul-

Kilise-Mahalle bir yandan kimlik ve kültür için olumlu ve gerekli görülürken bir yandan da bu üçlünün “cemaatleştirici” etkilerinden az sayıda olsalar da yakınan ama bundan kaçınmadığını da itiraf eden görüşmeciler vardı:

“Okulumuz gösteriş meraklısıydı... Buna rağmen yine de Ermeni okuluna gitmek istedim çünkü üniversitede ister istemez başka çevrelere girecektim ve en azından ondan önce olabildiğince aynı çevrede kalmak istedim... Babam hep Ermenilerle olmamdan mutluluk duyar. Başka arkadaşlarımın da olmasını ister ama çevrem Ermenilerden oluşmasını tercih eder. Bana bunu empoze etmiş ve bu benim her şeyimi etkiliyor. Ben insan ayırt etmem ama... Babamın bana empoze ettiği bazı şeyler var ve ben onları düzeltemiyorum. Bundan da rahatsızlık duyuyorum... Kurtuluş'ta yaşıyorum. Etrafımda tanıdık birini görmek çok mutluluk verici. Kınalıada'da aynı durumu yaşıyorum. Üsküdar'da ise geriliyorum ve yalnız hissediyorum. [Boynumda] Haç ile Üsküdar'da gezerken geriliyorum. Çoğunluk olduğumuz yerlerde mutluym... Babam “Müslüman biriyle evlenirsen çocuğun da Müslüman olacak ve kimliğinin yok olacak” diye düşünüyor. Ben de böyle düşünüyorum. Ama bir yandan da rahatsızım böyle düşündüğüm için...” (Karin, 21, Öğrenci, Kadın)

4. 2007 KUŞAĞININ OLUŞUMU, GEÇMİŞE VE BUGÜNE BAKIŞI...

Diğer tüm gayrimüslim azınlıklar gibi Ermeniler de Cumhuriyetten sonra uzun süre görünmez olmayı tercih etmişlerdi. Ancak 1990'lı yılların konjonktüründe oluşan kimliksel uyanış dönemi, Ermenilerin toplumun çoğunluğuyla her açıdan eşit olma isteğini güçlendirdi, onları eşit yurttaşlık ve kimliksel tanınma hedefli bir mücadeleye yönlendirdi. Agos gazetesinde bir araya gelen aydınlar tarafından oluşturulan bu yeni kimlik stratejisi Ermeni gençler için önemli bir kaynak oluşturdu. Ermenilerin dışa açılan sesi olarak Türkçe yayınlanan gazetenin kurucusu Hrant Dink, Agos'un kuruluşunu ve 1990lı yıllarda ortak strateji olarak dışarıya açılmayı şöyle açıklamıştı: “Her şey Türkiye Ermenileri Patriği II. Karekin'in birkaç arkadaşı Patrikhane'ye davet etmesiyle başladı... Ortak noktamız şu oldu; Ermeni cemaatinin kapalı bir toplum olması, kendini içinde yaşadığı büyük topluma tanıtmıyor olması çok büyük bir handikap teşkil ediyordu. Bu böyle gidemezdi. Mutlaka açılım sağlanmalıydı.” (Oran, 2006: 150)

Bu kuşak üzerinde, 2007'de Hrant Dink suikastı, 2011 Er Sevag Balıkçı cinayeti ve 2015 yılının “Tehcir”in 100. Yıldönümü olmasının da önemi büyüktür. Tüm bu olaylar, Ermeni Sorununun kamuoyunda daha yoğun tartışılmasını sağlayarak Ermeni gençleri arasında kolektif hafızanın canlanmasını sağladı. Öte yandan, geçmişteki tehditlerin yeniden ortaya çıkabileceği algısının oluşmasına da neden oldu.

Hemşehri ve Gençlik Dernekleri de bu sürecin dinamik unsurları olarak ortaya çıkmaktadır. Anadolu kökenli Ermenilerin orta sınıf, sol kimlikli ve eğitilmiş kesimleri 1990'lı yıllardan itibaren Ermeni kimliğinin kamusal alanda ifadesinde de başat rol oynamışlardır (Özdoğan vd., 2009: 7). Yüksek düzeyde sekülerleşmiş bu kişilerin büyük bir bölümü yeni ve seküler kurumlar olan Ermeni hemşehri derneklerine üyedir.¹⁰ Ermeni hemşehri dernekleri, dışa açılma döneminin özgün ve yaygın örgütlenmiş kurumlarıdır.

Diğer yeni seküler örgütlenmeler olan Nor Zartonk ve Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği gençleri kapsamaktadır.¹¹ Günümüzde sosyal medyayı etkin kullanan, Ermenice dil dersleri, konferanslar, anma etkinlikleri düzenleyen, dergi çıkaran, az sayıda kişiden oluşan ama etkin ve görünür gençlik gruplarından söz edebiliyoruz. Bu gruplar, Ermenice dil dersleri, konferanslar, anma etkinlikleri düzenlemekte, dergi çıkarmakta, çeşitli araştırmalar, yayınlar yapmakta ve bunları internet sayfasında paylaşmaktalar.¹²

Bu ortamda yaşayan görüşmecilerin çoğu Ermenilerin artık eskisinden çok daha fazla topluma açıldıklarını, bunun için asimile olmaya gerek duymadan kimlikleriyle entegre olduklarını özellikle gençlerin örgütlenmelerinin bu bakımdan önemli olduğuna işaret etmekte:

“Gençlerin kültürüne baktığımda ise, Nor Zartonk¹³ var. Böyle bir hareket olması çok önemli. Büyük toplumun sorunlarına fikir üretiyorlar ve kendi haklarını savunuyorlar. Hrant'ın öldürülmesi ile bu durum ivme kazandı ve toplumda silkelene oldu. O günden ne oluyoruz dedik. Eller taşın altına koyuldu. 20 sene öncesine göre düşündüğümüzde bir hareketlenme var. Kültürü okuyup anlamaya çalışıyorlar. Gittikçe büyük topluma bir açılma var.” (Toros, 30, Aşçı, Erkek)

“Büyük toplumla iletişim daha açık şu an. [Ermenilerde] Okuma oranı yüksek. Eskiden zanaatkarlık ve farklı bir kültür çevresi vardı. Eskiler büyük topluma temas edememişler ve kendi küçük çevrelerinde kalmışlar. Çekingenlik, korku ve baskı... Günümüzde daha çok okuyoruz, farklı insanlarla iletişime geçip ortak projeler üretiyoruz.” (Nubar, 24, Arşiv sorumlusu, Erkek).

Bu bağlamda, bazı görüşmeciler, “kuşak” olgusuna referans yaparak, kendi kuşaklarını, içe kapalı olan eski kuşağın aksine dışa açılmış olan, bilinçli, Ermeni

¹⁰ Bu konuda özellikle bkz. Ayşegül Komşuoğlu, “Anadolu’dan İstanbul’a bir göç hikâyesi”, *Türkoloji Kültürü*, C.1, no :1, (2008) : 89-104. Hemşerilik olgusu ve hemşehri dernekleri hakkında bkz. *European Journal of Turkish Studies*, no 2, *Hometown Organization in Turkey*, 2005. URL: <https://ejts.revues.org/359>

¹¹ Bkz. <http://www.norzartonk.org/>

¹² Bkz. <http://www.norzartonk.org/>

¹³ Kendi deyimleriyle, Ermenilerin öz örgütlülüğüdür. Nor Zartonk, "Yeni Uyanış" anlamına gelmektedir. <http://www.norzartonk.org/nor-zartonk/> Erişim tarihi: 01.03.2017.

kültürünü hem öğrenmeye hem de tanıtmaya gayret eden bir kuşak olarak gördüklerini belirttiler. Ancak, aşağıdaki alıntıda görüldüğü gibi bu görüşmeciler içinde gelecekte de kültürel aşınmanın süreceği kaygısı taşıyanlar da bulunmaktadır:

“Günümüzde bir Ermeni gençlik kültüründen bahsedilebilir. Sanki biz son kuşaktık. Bizden sonra kimse bir şeyler sahiplenmeyecek diye korkuyorum. Bizden öncekiler büyük topluma kendini çok az bağlı hissetti ama biz daha bağlıyız. Bunu sağlıklı ve iyi bir bağ olarak görüyorum. Bizden sonra bırakın Ermeni olmayı; yaşadığı şehre ve olan bitene uzak bir bireyselleşme olacak diye endişeleniyorum. Ermenice müzik yapmaya karar vermemde arkadaşımın söylediği bir söz çok etkili oldu. “100 yıl önce İstanbul’da yaşayan bir kültür vardı ve sanki orada durdu”. Bugün yapılan üretimlerde de o duraksama noktasını görüyoruz.” (Lerna, 27, Solist/Oyuncu, Kadın)

2007 Kuşağı Gençlerinin Hafızası: Tarihleri Tanımlamak, Tarihlerle Tanımlanmak

Ömer Turan ve Güven Gürkan Öztan’a göre Türkiye Cumhuriyeti’nin “devlet aklı” “Ermeni Meselesi” anlatısının sürekliliği ve bu konuda inkarcılık üzerine kuruludur. (Turan ve Öztan, 2018: 42-52), Ermeni sorunu üzerinden farklı dönemlerde farklı stratejiler belirlenmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyetin ilk on yıllarında [Ermenileri] takip ve kontrol, (Turan ve Öztan, 2018: 161-167) 1945-1980 arası sessizlik ve inkâr (Turan ve Öztan, 2018: 171-224) 1980-2000 arasında inkarcılığın sistematikleştirilmesi (Turan ve Öztan, 2018: 225-280) 2000 sonrasında ise aktörlerin ve stratejilerin çoğalması (Turan ve Öztan, 2018: 289-394) söz konusudur. 2000 sonrasında kimliğin korunması ve tanıtılması bağlamında aktörlerin ve stratejilerin çoğalması ve 1915’in tabu olmaktan çıkıp yüksek sesle tartışılması, Ermenilerin durumunun tartışılır olmasına da olanak sağladığından dışa açılarak kimliği koruma ve sorunları anlatma olanakları da sağladı.

Saha araştırmasında [Tehcir, Soykırım gibi] herhangi bir tanımlama getirmeksizin sadece tarihi kullanarak gençlere, “1915”i ilk ne zaman ve nasıl öğrendikleri, nasıl tanımladıklarını, bu konuyu aile içinde ve Ermeni olan/olmayan arkadaşlarıyla konuşup konuşmadıkları soruldu. Neredeyse tümü 1915’i soykırım olarak tanımlayan görüşmecilerin bir kısmı ebevyenlerin 1915 hakkında konuşmaya çekindikleri ve çocuklarını bu konudan uzak tutmaya çalıştıklarını da aktardılar. Görüşmeciler, 1915’i Ermeni olmayan kişilerle konuşma tercihlerinin ise kendilerinden çok karşı tarafın tutumuyla alakalı olduğunu altını çizdiler. 1915’in tanımından çok toplumun bu konudaki ön yargılarından sıyrılmasının daha önemli olduğunu belirttiler.

Bu kuşağın 1915 algısı ve ailenin hafıza aktarımındaki rolü açısından şu iki görüşme genel çerçeveyi çizmektedir:

“1915, Yayamın [ninemin] gözyaşları demek. O görmemiş ama annesi görmüş. Annesinin acısını kendinde taşıyor. Armaş’dan¹⁴ göçmenleri yerleştirdikleri bir köyden gelmiş. Bana memleketimi görme fırsatı bırakmadılar. Soykırım olmasaydı nerede doğacaktım, nasıl insanlar içinde olacaktım? Ermeni aydınları hala sağ olsaydı, Türkiye nasıl olacaktı? 1915’i ben 7’inci sınıfta öğrendim. Gayet açık olarak evde 1915 konuşulurdu. 1915’i çok açık konuşuruz ev içinde ama çok uzadıği zaman anneannem duygulanıyor.” (Arsine, 19, Öğrenci, Kadın)

“1915 için, ailede “Medz Yegern¹⁵” denmiyor. 1915’i ilk defa gazetede gördüm. Anneannem seferberlik der. Annem çart¹⁶ diyor. Ağırlıklı olarak çart denir. Tehcir kullanmayı sevmiyoruz. Sanki 3 kişiyi otobüse bindirip gezmeye yollamış gibi. Ben soykırım terimini duymadım aileden.” (Aras, 22, Öğrenci, Erkek)

1915’in en önemli etkisinin kültürel yıkım olduğunu belirten, Tehcir sonrasının Anadolu’yu kültürel açıdan sarstığına işaret eden görüşmecilerimiz de var. Bu konu Cumhuriyet sonrası Anadolu Ermenilerini konu edinen araştırmalarda da belirtilmiştir.¹⁷

“1915’i kültürel soykırım olarak tanımlıyorum. 1915’in benim açımdan nüfus olarak önemi yok. İster 300 bin ister 1 milyon ölmüş olsun. Ama sonuçta 1915 öncesinde yüzlerce binlerce kilise, okul varken şu an Anadolu’da hiç kalmadı. Şair, edebiyatçı, müzisyen, marangoz yok. Ben kültürel soykırım olmasına üzülüyorum. 100 yıl önce yaşanmasaydı ne olurdu diye düşünüyorum. Muhteşem olurdu. Kimse de gitmeyi düşünmezdi. Soykırım Ermenileri değil, Ermeniliği öldürdü.” (Varujan, 26, Gazeteci, Erkek)

Ancak ender de olsa, 1915’in tartışılmasını yararsız bulan bunun toplumsal gerilimi yükselteceğini, başka bir deyişle kimlik stratejisi olarak hatırlamayı değil unutmayı tercih eden görüşmeciler de vardı. Saha araştırmasında görüşmecilerimiz arasında bu tutumu sergileyen görüşmeciler tarafından 1915’i tartışmanın yarar getirmeyeceği vurgusu yapıldı:

“Olmuşsa olmuştur, olmamışsa olmamıştır. Eğer olmuşsa, ben neden şimdi yaşayan insanları suçlayayım. Olmadığını düşünen de neden olmadı diyor anlamıyorum. Bence bu konu tartışılmamalı. Boşu boşuna millet birbirine giriyor. Sonuçta bu bardak kırıldı. Sen, ben fark etmez. Kırıldı. Ama 1915’de yapılanları savunanlara da ters gidiyorum. O an, Ermeni damarım kabarıyor. Bence bu mevzu hiç açılmamalı. Araştırmayanlara bizim cemaat “kör cahil” diyor, ama bu bir ilgi alanı.

¹⁴ Akmeşe, Kocaeli.

¹⁵ Ermenice büyük felaket anlamına gelmektedir.

¹⁶ Ermenice kesim, kırım anlamına gelmektedir.

¹⁷ Bu konuda özellikle bkz. Talin Suciyan, Modern Türkiye’de Ermeniler, Aras yay. 2018.

Bazı insanlar tarihe meraksızdır. Ben bugünüme bakarım. Şu an bana zarar veren var mı, yok. Olursa, ben de ona zarar veririm...". (Markarit, 26, oyuncu, kadın)

"1915 toplumun defansif bir duruş sergilemesine neden oluyor. Yapıcı olmak adına bunun ne olduğunu tartışmak yerine bunu nasıl aşabileceğimize odaklanmak lazım. 1915 hakkında hiçbir kelimeyi yakın hissetmiyorum. Hayatta hiçbir zaman bu budur gibi kesin yargılar ifade etmedim. Ermeni kimliğim açısından 1915 temel önemde değil ama toplumda büyük bir etkisi var. Çünkü ortak geçmiş üzerinden bir birliktelik sağlıyor." (Talin,23, Öğrenci, kadın)

Hrant Dink'in suikaste uğradığı 2007 yılı ile Sevag Balıkçı'nın öldürüldüğü 2011 yılı hem geçmişin trajedilerini anımsatan hem de kimlik bilincini, dayanışmayı arttıran tarihler olarak öne çıkıyor. Özellikle 2007'nin genç kuşak üzerindeki etkisi önemli. Görüşmecilerin çoğu, 2007'teki Hrant Dink suikastini 1915'i hatırlatan ve bu anlamda kolektif hafızada yerini alan bir olay olarak görmekteler:

"...2007 benim için değişimi ifade ediyor. Geri dönüp 2007'ye baktığımda, o günden sonra kendiliğimden dışa döndüğümü ve zincirlerimi kırdığımı hissediyorum. Hrant'a sahip çıkan insanları gördükçe, aslında "bak biz de yalnız değiliz" diye düşündüm. "Hepimiz Ermeniyiz" meselesinde Hrant'a sahip çıktığımı gördüm. 2007'den sonra bakış açısı değişti. Türkiye'de öteki mevzuu daha tartışılmaya başlandı, görünür oldu. İnsanlar ötekileştirmemeye özen gösterdi... "(Lerna, 27, oyuncu, Kadın).

"Benim jenerasyonuma soykırım hep hikâyeydi. İlk darbe Hrant ile daha sonra ise Sevag¹⁸ ile vuruldu. Hala tehlike altındayız. Benim kuşağım için soykırım hala devam eden bir olgu oldu. Yeni tanıştığım Türklerle tanışıyorum umutlanıyorum sonra Sevag'ı öldürüyorlar, Ermeniye küfür olarak kullanıyorlar..." (Aras, 22, Öğrenci, Erkek)

Ancak, çoğu görüşmecimiz, Hrant Dink suikastı ve ardından yapılan anmaların hem Ermenilerin görünürlüğünü ve farklı kesimlerle dayanışmayı arttırdığını hem de hayatıyla örnek olan Dink'in Ermenileri dışa açılmaya teşvik ettiğine inanmaktalar. Bu görüşmeciler Ermenilerin artık görünür olduğuna, özgüvenlerinin artmaya başladığını, geniş toplumla dayanışma ilişkileri kurduklarını, Ermeni tabusunun kırılmasıyla bir normalleşme sağlandığını belirtmekteler. Aşağıdaki görüşme alıntısı bunun somut örneklerinden biridir:

1915'den 2007'ye kadar Ermeni toplumunda bir suskunluk vardı. Hrant bunu açmaya çalışıyordu. Halkların kardeşliği için mücadele ediyordu ve bu ölümüne sebep oldu. Öldükten sonra açıldık. Uzun zaman sonra soykırım kelimesini ilk kez kullandı ve bizi görünür kıldı.

¹⁸ Sevag Balıkçı askerliğini yaptığı Batman'da terhisine 23 gün kala 24 Nisan 2011 tarihinde öldürülmüştür.

Yürüyüşlerde Ermeni çok azdı. Ezilen tüm halklardan insanlar vardı. Daha sonra her sene Ermeni sayısı artmaya başladı. (Arşak, 20, Öğrenci, Erkek)

5. SONUÇ

Günümüz Ermeni gençliği, bir yandan Türkiye Ermeni Toplumu'nun dışa açılma sürecinin başladığı 1990'lı yıllarda doğmuş özgüvenli bir kuşak olarak, kimliğini gizlememekte, daha öncesini deneyimlemediklerinden, içinde doğduğu "kimliklenerek entegrasyon" sürecini doğal bir durum olarak yaşamaktadır. Ancak 2007 Hrant Dink Suikastı ve 2011 Er Sevsag Balıkçı cinayeti, medyada ve sosyal medyada ve gündelik hayatlarında örneklerine rastladıkları Ermeni karşıtı söylemler bu gençlerde tedirginliğe neden olmaktadır. Dolayısıyla özgüvenli ama gelecekte de kaygılı bir kuşak oldukları söylenebilir.

Bir diğer önemli husus, günümüz Ermeni Gençliğinin bazen cemaatle toplum arasında bir arafta kalmasıdır. Ermeni toplumunun sayıca çok küçülmüş olması, geçmişe göre daha homojen olması, hemşehri dernekleri, gençlik dernekleri gibi birçok yeni seküler örgütlenmelerin olmasına rağmen kamu otoritesinin esas olarak Kiliseyi muhatap alması günümüzde bir "Ermeni toplumu"ndan söz etmeyi zorlaştırmaktadır. Çoğu yüksek öğrenim gören, geniş topluma entegre olmuş ve dünyayı izleyen gençler de bazen cemaat ile toplum arasında kalmaktadır. Bu durum karşısında gençler, eşzamanlı olarak, hem cemaatleşmeden kaçınarak Ermeni kimliğini yeni koşullarda yeniden üretmeyi hem de geniş toplumun her alanında Ermeni olarak asimile olmadan var olmayı hedeflemektedirler.

Saha araştırması sırasında gençlerin Ermeni dili ile ilişkisinin, Kiliseyle bağının zayıfladığı gözlemlendi. Kültür ve kimlik taşıyıcısı olan okullar ise müfredattan kaynaklanan zorunluluklar nedeniyle kültür derslerini Türkçe ve Milli Eğitimin genel müfredatına uygun olarak yapmaktadır. Bu durum, okulların, Ermeni kültürünü aktarmadaki işlevini kısıtlamaktadır. Buna karşın kimlik hareketlerinin gelişmesine uygun toplumsal ortam, yeni kimlik örgütlenmeleri, Ermeni kültürü ve tarihi hakkında gitgide zenginleşen literatür geleneksel kimlik kaynaklarının yanında yeni kimlik kaynakları olarak yerini almaktadır. Bu koşullarda yaşayan gençler, temelleri 1990'larda atılan anlayışı sürdürerek, bir yandan asimile olmadan toplumun her alanında entegrasyon sürecini sürdürme öte yandan da kendilerine özgü bir tarzda Ermeni kültür ve kimliğini içinde buldukları koşullarda yeniden üretme gayreti içindeler.

KAYNAKÇA

Alada Bayramoğlu, Adalet (2008), *Osmanlı Şehrinde Mahalle* (İstanbul: Sümer Kitabevi).

Alver, Köksal (2010), “Mahalle, Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği”, *İdealkent*, (2): 116-139.

Amsellem-Mainguy, Yaelle ve Arthur Vuattoux. (2018), *Enquêter sur la jeunesse* (Paris: Eds. Armand Colin).

Avar, Arslan Adile (2009), “Lefebvre’in Üçlü –Algılanan, Tasarlanan, Yaşanan Mekân– Diyalektiği”, *Dosya*, 17: 7-16.

Bilal, Melissa (2005), “Türkiyeli Ermenileri Hatırlamak”, *Birikim*, 193-194: 122-125.

Bilgin, Nuri (1998), “Cumhuriyet Kimliği ve Yurttaş Kimliği”, Ünsal, Artun (Der.), *75 Yılda Tebaadan Yurttaş’a Doğru* (İstanbul: İstanbul Tarih Vakfı).

Blanchet, Alain ve Anne Gotman (1992), *L’enquête et ses méthodes: l’entretien*, (Paris: Eds. Nathan).

Bozarıslan, Hamit (2018), *Histoire de la Turquie de l’Empire à nos jours*, (Paris: Eds. Tallendier).

Camilleri, Carmel (1990), *Stratégies identitaires* (Paris: Presses Universitaires de France).

Candau, Joelle (1998), *Mémoire et identité* (Paris: Presses Universitaires de France).

Chevalier, Tom (2018), *La jeunesse dans tous ses Etats* (Paris: Presses Universitaires de France).

Cuche, Denys (2001), *La notion de culture dans les sciences sociales* (Paris: Editions de la Découverte).

De Waal, Thomas (2015), *Great Catastrophe Armenians and Turks in Shadow of Genocide*, (Oxford: Oxford University Press).

Di Méo, Guy (2002), “L’identité: une médiation essentielle du rapport espace/société”, *Géocarrefour* (77): 175–184.

Fırat, Derya, Öndercan Muti ve Tuğba Emiroğlu (2017), “Gezi Direnişi vesilesiyle: Türkiye’de Politik Kuşaklar ve 19 Ocak Kuşağı”, Fırat, Derya Cihan Erdal (der.), *Devrimci Bir Pusula: Gezi* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları): 147-171.

Göregenli, Melek, Pelin Karakuş, E. Yeşim Özgen Kösten ve İrem Umuroğlu (2014), “Mahalleye bağlılık düzeyinin kent kimliği ile ilişkisi içinde incelenmesi”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 29: 73-85.

Ioannis, Grigoriadis, (2016), “Azınlıklar”, Heper, Metin ve Sabri Sayan (Der.) *Dünden Bugüne Türkiye*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) : 363-376.

Hall, Stuart (2006), “Introduction: Identity in Question”, in *Questions of Cultural Identity*, http://is.muni.cz/el/1421/jaro2006/PH1215/um/Hall_Concepts_of_identity.pdf.

Hall, Stuart (1998), “Cultural Identity and Diaspora”, Rutherford, Jonathan (Der.), *Identity: Community Culture and Difference* (London, Lawrence and Wishart, 1998): 222-237.

Kaya, Nurcan (2012), *Türkiye'nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar ve Ayrımcılık: Kavramsal Çerçeve ve Temel Sorunlar*, <http://secbir.org/images/haber/2011/01/18-nurcan-kaya.pdf>.

Kırmızı, Abdülhamit (2002), “Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslim İstihdamı”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 13: 295-306.

Kokoreff, Maurice (2003) *La Force des Quartiers* (Paris: Eds. Payot & Rivages).

Korucu, Serdar ve Aris Nalcı (2014), *2015'den 50 Yıl Önce 1965* (İstanbul: Ermeni Kültür ve Dayanışma Derneği yayını).

Lebaron, Frédéric (2014), *35 grandes notions de la sociologie* (Paris: Eds. DUNOD).

Lüküslü, Demet (2008), “Günümüz Türkiye Gençliği: Ne kayıp kuşak ne de ülkenin aydınlık geleceği”, Yentürk Nurhan., Yörük Kurtaran, Gülesin Nemutlu (der.), *Türkiye'de Gençlik Çalışmaları ve Politikası* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları): 287-297.

Marti, Pilar (2008), “Identité et stratégies identitaires”, *EMPAN*, 71: 56-59.

Massicard, Elise (2002), “Etre pris dans le mouvement. Savoir et engagement sur le terrain. Partie 1”, *Cultures et Conflits*, 47: 117-143.

Melkonyan, Ruben (2012), *La communauté arménienne d'Istanbul des années 1920 à nos jours* (Paris: Eds. SIGEST).

Minassian Ter, Taline (2005), “Les Arméniens de Constantinople au XIXe siècle. Essai de topographie urbaine”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, 107-110: 143-160.

Muchielli, Alex (2003), *L'Identité*, (Paris: Presses Universitaires de France).

Oran, Baskın, (2006), “Türkiye’de Ermeni Kimliğinin Yeniden yapılanması ve Agos Gazetesi”, *Eğitim-Bilim-Toplum Dergisi* (4: 16): 146-157.

Özdoğan, Günay Göksu, Füsun Üstel, Karin Karakaşlı ve Ferhat Kentel (2011), *Türkiye’de Ermeniler: Cemaat-Birey-Yurттаş* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Poche, Bernard (2000), “La Sociologie et la question de l’espace”, *Pagès, Dominique, Nicolas Pelissier, Territoires sous influence* (Paris: Eds.Harmattan).

Sakaoğlu, Necdet (2003), *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları).

Şimşek, Sefa (2004), “New Social Movements in Turkey since 1980”, *Turkish Studies*, 5 (2): 111-139.

Suciyan, Talin (2018) *Modern Türkiye’de Ermeniler* (İstanbul: Aras Yayınları).

Taboada-Leonetti, Isabelle (1990), “Stratégies identitaires et minorités: le point de vue du sociologue”, *Camilleri, Carmel, Joseph Kastarsztein, Edmond-Marc Lipiansky, Hanna Malewska-Peyre, Isabelle Taboada-Leonetti, Ana Vasquez-Bronfman (Der.), Les Stratégies Identitaires*, (Paris: Presses Universitaires de France): 43-83.

Tarrius, Alain (2000), *Les Nouveaux Cosmopolitismes* (Paris: Eds. de l’Aube).

Turan, Ömer ve Güven Gürkan Öztan (2018), *Devlet Aklı ve 1915: Türkiye’de “Ermeni Meselesi” Anlatısının İnşası* (İstanbul: İletişim yayınları).

Yeğen, Mesut (2006), *Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa* (İstanbul: İletişim Yayınları).